

Vergaderjaar 2023–2024

36 410 XV

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (XV) voor het jaar 2024

Nr. 70

BRIEF VAN DE MINISTER VAN SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 26 juni 2024

In de afgelopen jaren zijn op verschillende plekken in de samenleving spanningen ontstaan. Deze spanningen kunnen zich op verschillende momenten en manieren ontploffen. Sommige vormen hiervan zijn zorgwekkend, bijvoorbeeld als ze uitlopen op bedreiging of geweld. Andere vormen bieden ook kansen voor de samenleving en het openbaar bestuur, bijvoorbeeld waar nieuwe verbindingen ontstaan en gedeelde inzichten de samenleving verrijken. Dat vraagt ook dat we verder kijken dan ons eigen belang en het heden, en dat we duurzaam inzetten op structurele en diepgaande verbindingen binnen en met onze samenleving.

Tijdens het commissiedebat op 3 april 2024, heb ik uw Kamer toegezegd een Kamerbrief te sturen met mijn reflectie op spanningen in de samenleving. Met deze brief geef ik uitvoering aan mijn toezegging:

- De brief start met een brede reflectie op de samenleving en de sociale spanningen die ik daarbinnen heb gezien gedurende mijn termijn, waarbij ik ook aandacht zal schenken aan de scheidslijnen in onze samenleving die daaraan mede ten grondslag kunnen liggen en de invloeden van buitenaf die daar druk op kunnen leggen;
- vervolgens richt ik me op de spanningen die ik als Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in het bijzonder ben tegengekomen in de gesprekken die ik de afgelopen jaren door het hele land heb gevoerd;
- tot slot wordt in gegaan op het kunnen anticiperen op deze spanningen, en de vijf boodschappen die ik hierover mee wil geven.

Daarbij merk ik op dat een bepaalde mate van spanningen inherent is aan het samenleven in een gezonde democratische rechtstaat.

In Nederland is er ruimte om het met elkaar oneens te zijn, verschillende meningen te hebben en daarover met elkaar te discussiëren. Tegengestelde geluiden horen thuis in een democratische samenleving. De vraag is hoe we ervoor zorgen dat deze geluiden niet doorslaan in complete stilte of in oorverdovend lawaai. En hoe zorgen we er met elkaar voor dat mensen zich niet terugtrekken in de eigen bubbel of zich uiten in gedrag dat niet past binnen onze rechtstaat?

Scheidslijnen

We zien spanningen langs verschillende scheidslijnen. Aan de ene kant zijn er sluimerende gevoelens van onbehagen, tegen een achtergrond van maatschappelijke tegenstellingen, verminderd sociaal vertrouwen, sociaaleconomische achterstanden, uitsluiting, racisme en discriminatie. Niet elke groep of individuele burger voelt zich gehoord of veilig genoeg om zijn of haar mening te uiten. Of dat haar of zijn belangen meetellen. Scheidslijnen in de samenleving zijn er altijd geweest, bijvoorbeeld tussen mensen met verschillende opleidingsniveaus, tussen jongere en oudere generaties en tussen de verschillende regio's in het land. Ook de scheidslijn tussen mensen met en zonder vaste of zekere arbeidscontracten is een steeds grotere factor geworden.

Deze scheidslijnen zijn op zichzelf niet zorgwekkend. Maar hoe dieper de scheidslijnen, hoe groter het risico op ongelijke kansen, ongelijke behandeling en discriminatie, wat de verdraagzaamheid in de samenleving juist doet afnemen. En ervoor zorgt dat mensen zich meer en meer in hun eigen bubbel terugtrekken.

Soms worden we opgeschrikt door een «plotse» confrontatie of een incident, die een uiting blijkt te zijn van al langer bestaande onrust of spanningen. Gebeurtenissen kunnen spanningen blootleggen die al langer onder de oppervlakte broeien. Bijvoorbeeld spanningen rondom de stikstof-problematiek en de toekomst van de boeren, spanningen bij de covid-maatregelen, spanningen tussen generaties, spanningen bij en met mensen die zich soeverein verklaren en zich afkeren van de overheid en andere instituties, en spanningen binnen en tussen gemeenschappen met en zonder een migratieachtergrond. Deze spanningen zijn breed in de samenleving aanwezig en raken vrijwel eenieder van ons.

Gebeurtenissen elders in de wereld

Internationale ontwikkelingen of conflicten elders in de wereld kunnen ook impact hebben op de Nederlandse samenleving. Nederlanders die op verschillende manieren een band hebben met een gebied in het buitenland kunnen op verschillende manieren worden geraakt. Door verontrustende nieuwsberichten of zorgen over familie in het buitenland kunnen tegenstellingen ook hier in Nederland worden gevoeld. Ook kunnen Nederlandse inwoners hier geraakt worden door de invloed van statelijke actoren.

Zo heeft de impact van het gewelddadige conflict tussen Israël en Hamas grote invloed op veel mensen in Nederland. Er zijn veel zorgen, angst, verdriet en boosheid. Individuen en groepen komen hierbij soms tegenover elkaar te staan en raken van elkaar verwijderd. Als Minister van SZW sta ik ervoor om in gesprek te blijven, ook als dit moeilijk wordt. Zo heb ik verschillende keren met de joodse, moslim, Palestijnse en Israëliëse gemeenschappen samen aan tafel gezeten. Daarnaast steun ik

initiatieven zoals «Deel de Duif», waarin jongeren met verschillende achtergronden met elkaar in dialoog blijven.

Een ander voorbeeld is hoe groepen Eritrese Nederlanders tegenover elkaar zijn komen te staan vanwege botsende opvattingen over het Eritrese regime. Vanuit SZW zet ik in op dialoog en kennissessies met gemeenschappen, gemeenten en professionals om spanningen en polarisatie tegen te gaan en sociale stabiliteit te bevorderen. Het is belangrijk dat je in onze samenleving, ongeacht waar je vandaan komt, je eigen identiteit kunt ontwikkelen en hier in Nederland een toekomst kan opbouwen zonder druk vanuit andere landen. Het is absoluut ontoelaatbaar dat buitenlandse regeringen hun invloed aanwenden om inwoners hier in Nederland te beperken in hun deelname aan onze samenleving.

Alle vormen van geweld en intimidatie zijn ontoelaatbaar en horen niet thuis in onze democratie. Of het nu gaat om geweld tijdens universiteitsprotesten, tegen religieuze instellingen of rellen binnen een gemeenschap. Het is onze gezamenlijke opdracht ervoor te zorgen dat conflicten van elders in de wereld hier niet tussen ons in komen staan.

Tot slot spelen gebeurtenissen zoals de aardbevingen in Syrië, Turkije (februari 2023) en Marokko (september 2023) een rol. Deze verschrikkelijke gebeurtenissen hadden ook in Nederland een grote impact. In mijn gesprekken met mensen en organisaties binnen de geraakte gemeenschappen zag ik het verdriet, de onrust en de zorgen, maar vooral ook de kracht om samen te komen, verhalen te delen en te kijken hoe hulp te realiseren. De hele samenleving leefde mee, zette hulpacties op en steunde deze. Dit heb ik ook gezien bij de Oekraïense ontheemden en de vele initiatieven rondom statushouders aan het werk. Het zijn voorbeelden waarbij de samenleving met elkaar de schouders eronder zet, een hand naar elkaar uitsteekt en de kracht van het samenleven in de praktijk brengt. Dit illustreert hoe sommige gebeurtenissen scheidslijnen in de samenleving kunnen verzachten en hoe belangrijk het is om er op deze momenten voor (groepen in) de samenleving te zijn.

De demografische ontwikkelingen, de complexiteit van de scheidslijnen in onze samenleving en de invloeden van buiten onze landsgrenzen tonen de urgentie om samen in gesprek te blijven welke samenleving we willen zijn en hoe we met elkaar omgaan in Nederland. Want ondanks dat samenleven in verscheidenheid wrijving met zich mee kan brengen, gaat het in veel gevallen juist wel goed. Het daagt ons allen uit na te denken over wat we van huis uit hebben meegekregen, wie we willen zijn en moedigt velen aan nieuwsgierig te zijn naar elkaar als medemens.

Samenleven in verscheidenheid

Als Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heb ik veel contact met verschillende gemeenschappen. Nederland is van oudsher een land waar mensen uit verschillende landen en met verschillende achtergronden een onderkomen vinden. Ons land is uitgegroeid tot een dynamische migratiesamenleving. De veelkleurigheid van onze samenleving verrijkt ons land; het maakt nieuwe verbindingen mogelijk, vergroot de creativiteit in het bedrijfsleven, en zorgt voor nieuwe rolmodellen voor jongere generaties. Deze veelkleurigheid brengt ook uiteenlopende waardeoriëntaties met zich mee die voor wrijving kunnen zorgen. Ik wil benadrukken dat spanningen langs veel verschillende scheidslijnen kunnen ontstaan en zeker niet enkel toe te schrijven zijn aan migratievraagstukken.

De Nederlandse samenleving kent toenemende verscheidenheid. Enerzijds is er verscheidenheid naar herkomst. Waar in 1998 ongeveer 16% van Nederland een migratieachtergrond had, ligt dit percentage momenteel rond de 25% van de Nederlandse bevolking.¹ Anderzijds neemt ook daarbinnen de verscheidenheid toe, door de verschillen in verblijfsduur, migratiemotief en plaats van vestiging.² Dit maakt dat we spreken van een «superdivers Nederland». Ook richting de toekomst zal Nederland drukker, grijzer en diverser worden, stelt de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050.³

Toenemende diversiteit maakt dat een samenleving complexer wordt. Verschillende onderzoeken van het SCP en WRR laten uiteenlopende verbanden zien tussen migratie en sociale cohesie.⁴ Juist een open en superdiverse samenleving vraagt om aanwezigheid van gedeelde waarden en een respectvol gesprek hierover. Het is belangrijk dat binnen de grenzen van onze rechtstaat verschillende meningen gedeeld én gehoord kunnen worden.

Voorkomen van en anticiperen op spanningen

Spanningen zijn in bepaalde mate inherent aan een democratische samenleving. Dit kan in bepaalde gevallen juist productief zijn, om bijvoorbeeld de emancipatie van verschillende groepen te bevorderen. Het wordt zorgelijk wanneer door polarisatie groepen lijnrecht tegenover elkaar komen te staan en het leidt tot sociale conflicten, vijandigheid, en onveilige situaties. Of tot zaken als uitsluiting en discriminatie.

Om de kans te verkleinen op ongewenste spanningen, gerelateerd aan de superdiversiteit van onze samenleving, is het van belang dat de overheid oog heeft en blijvend inzet op een sociaal stabiele samenleving. Reflecterend, benadruk ik graag een vijftal boodschappen die ik meeneem uit de afgelopen jaren als Minister van SZW.

1. Het belang van identiteit en toekomst

De democratische rechtsstaat legt de basis voor de inclusieve samenleving. Dit vraagt dat iedereen respect heeft voor en zich houdt aan de wet- en regelgeving van Nederland, en dat we elkaars ruimte respecteren. Dit is ook een belangrijk onderdeel van de inburgering. Het is van belang dat iedereen de ruimte heeft om zijn of haar eigen identiteit te behouden en te ontwikkelen en tegelijkertijd een toekomst kan opbouwen in Nederland. Ik denk aan Nederlanders met een migratieachtergrond, maar ook aan bijvoorbeeld de LHBTIQ+ gemeenschap. Dat vereist gelijke kansen, gelijkwaardige behandeling, wederzijdse erkenning en respect, alsook open en actief luisteren naar elkaar. Dit geldt voor alle facetten van het samenleven: in de publieke ruimte, de zorg, het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Dit is essentieel voor een gezonde samenleving waarin iedereen mee kan doen.

Het demissionaire kabinet zet onder andere in op het tegengaan van discriminatie (zoals op basis van religie, handicap, zwangerschap, leeftijd, geslacht en/of tegen de LHBTIQ+ gemeenschap) en racisme⁵ en het

¹ Rapport Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050. Gematigde groei, 12 maart 2024

² WRR (2020); *Samenleven in Verscheidenheid*, Den Haag 2020

³ WRR (2020); *Samenleven in Verscheidenheid*, Den Haag 2020

⁴ Ibid.; WRR (2018) *Europese Variaties*; SCP (2022) *Gevestigd, maar niet thuis*

⁵ De gezamenlijke aanpak van het kabinet is neergelegd in het Nationaal Programma Discriminatie en Racisme.

bevorderen van gelijkwaardige kansen in de samenleving. Daarmee bedoel ik gelijkwaardige kansen in de gehele samenleving: bij het vinden van werk, maar ook bijvoorbeeld gelijke kansen op de woningmarkt, op het voetbalveld en op school.

2. Uit de eigen bubbel stappen

Recent onderzoek van het CBS laat zien dat meer mensen zich, door de toename van verschillen, terugtrekken in de eigen sociale bubbel⁶. Dit is onwenselijk: het versterkt het wij-zij denken en vermindert de mogelijkheden om vrij en open deel te nemen aan de Nederlandse samenleving. In Nederland hebben we bepaalde normen met elkaar. Die cohesie is ook nodig om de grote uitdagingen van onze tijd met elkaar aan te kunnen gaan. Denk aan klimaatverandering, geopolitieke spanningen, AI en digitalisering, vergrijzing en migratie. Hierbij is zowel de sociale cohesie binnen gemeenschappen van belang (bonding) als juist ook de cohesie tussen gemeenschappen (bridging) in onze samenleving.

Het is van belang dat de samenleving veerkrachtig en weerbaar blijft. Dat mensen elkaar blijven opzoeken, ervaringen delen en met elkaar het gesprek aangaan, ook in moeilijke situaties. En dat mensen elkaar beter begrijpen, zonder het overigens per se eens te moeten worden. Zo blijven we de overeenkomsten en het wederzijds begrip opzoeken, in plaats van de verschillen.

3. Verbinding prioriteren en vooroordelen bestrijden

In de vele gesprekken die ik heb gevoerd met verschillende gemeenschappen, zoals recent met de joodse, islamitische en Eritrese gemeenschappen in Nederland, komt regelmatig naar voren dat individuen snel worden beoordeeld op hoe een klein aantal mensen uit hun groep zich gedraagt. Of beoordeeld worden op het beleid van de regering uit het land van herkomst. Anders worden behandeld, achtergesteld of uitgesloten worden vanwege persoonlijke kenmerken of daden van een regering van een ander land, is discriminatie. Daarvoor is in onze samenleving geen ruimte. Toch hoor ik terug dat inwoners in Nederland dit soms dagelijks ervaren. Het is belangrijk dat iedereen mag zijn wie hij of zij is en dat dit erkend wordt door de overheid en de samenleving. Een individu mag niet worden beoordeeld op de groep waartoe hij of zij behoort.

Meer sociaal contact en ontmoeting tussen personen, zorgt voor meer begrip en respect. Het spontaan tegenkomen van elkaar in de publieke ruimte, ook wel publieke familiariteit genoemd, draagt bij aan grotere sociale veiligheid en sociale samenhang. Het terugtrekken in de eigen bubbel zorgt voor minder publieke familiariteit. Door concreet dialogen en ontmoeting te faciliteren draagt de overheid hieraan bij. Denk bijvoorbeeld aan de maatschappelijke diensttijd waar dit kabinet zich voor heeft ingezet. Dit gaat niet alleen over het anticiperen op spanningen, maar over het vergroten van de sociale samenhang, wat spanningen zowel bij individuen als groepen helpt te voorkomen.

De overheid moet weten wat er in de samenleving speelt en betrouwbaar zijn in haar handelen. Dit vergt vertrouwen, iets dat niet vanzelfsprekend is. De overheid blijft streven naar het herstel van dit vertrouwen. Het belang hiervan heb ik zelf ervaren tijdens de reflectiesessies die zijn

⁶ CBS, Mensen met Nederlandse herkomst hebben meest gesegregeerde netwerk, 23 februari 2024

gehouden tussen de overheid en moslingemeenschappen.⁷ Intense gesprekken, maar zo hard nodig. De overheid kan zo weer naast mensen komen staan. Het belang hiervan kan ik niet genoeg benadrukken. Alleen wanneer je als overheid in verbinding staat met de samenleving en open staat voor het meervoudig perspectief, kun je ontvankelijk zijn voor alle soorten signalen, trends en ontwikkelingen. En alleen dan kan je bij incidenten snel reageren.

4. Weerbaarheid tegen buitenlandse invloeden versterken

De vierde boodschap die ik mee wil geven zijn de zorgen van gemeenschappen zelf over ongewenste invloeden van buitenaf. Conflicten elders en invloeden van zowel statelijke als niet-statelijke actoren kunnen impact hebben op de sociale stabiliteit in Nederland. Transnationale ontwikkelingen kunnen van grote invloed zijn op de verhoudingen hier in Nederland. Gebeurtenissen zoals rampen, spanningen, polarisatie en conflicten elders kunnen hier zijn weerslag hebben.

Daarnaast kan er ook sprake zijn van inmenging door andere landen hier in Nederland. Ongewenste buitenlandse inmenging is volstrekt onacceptabel. Burgers in Nederland moeten in vrijheid kunnen leven en hun eigen keuzes kunnen maken, zonder dat zij door autoriteiten van andere landen in die keuzes worden beperkt.

Ongewenst diasporabeleid van andere landen kan ervoor zorgen dat groepen in de Nederlandse samenleving tegenover elkaar komen te staan. Mensen kunnen bijvoorbeeld het gevoel hebben zich te moeten uitspreken voor of tegen de regering van een land van herkomst, of houden juist hun mening voor zichzelf (zelfcensuur). De weerbaarheid van onze samenleving en gemeenschappen tegen dit fenomeen is van groot belang. De overheid is er voor iedere inwoner in Nederland en staat voor de vrijheid van eenieder.

5. Wederkerigheid als basisvoorwaarde

Succesvol samenleven vereist het nemen van eigen verantwoordelijkheid in de maatschappij. Ook vereist het een samenleving die iedereen kansen biedt zijn of haar talenten te ontplooien. De overheid, maatschappelijke organisaties, gemeenschappen en elk individu zelf hebben de taak om de randvoorwaarden voor een sociaal stabiele samenleving te versterken. Dit vraagt nog meer van de overheid dat zij in verbinding staat met de samenleving, weet wat er leeft, normen stelt, zoekt naar zorgen en knelpunten en hierin een luisterend oor heeft. Om van hieruit te komen tot een gemeenschappelijke agenda met (groepen) inwoners. Door in de samenwerking en communicatie transparant te zijn, te handelen en afspraken na te komen. Dit maakt een overheid betrouwbaar.

Samenleven doe je niet alleen. Samenleven is een wederkerig proces. Ook van onze inwoners verwachten we proactieve deelname aan de maatschappij. Zo is het van groot belang dat alle inwoners van Nederland de Nederlandse taal voldoende machtig zijn, voor het hebben van contact en verbinding in de samenleving, buiten de eigen bubbel. Het leren kennen van elkaars achtergrond en het zoeken naar gedeelde waarden gaat vaak het snelst tijdens het werk, sporten, studeren of andere activiteiten. Samenleven is een *two-way street*.

⁷ Kamerstuk 36 200 XV, nr. 99 vergaderjaar 2022–2023

Tot slot

De afgelopen periode heb ik me intens ingezet voor een samenleving waarin mensen bereid zijn naar elkaar om te zien en elkaar de ruimte gunnen om zichzelf te zijn en zich te ontwikkelen. Waar we proactief een hand naar elkaar uitsteken. Waar wederzijds respect en begrip centraal staan, ook als de ander een andere achtergrond heeft, andere belangen heeft of anders denkt. Zo bouwen we gezamenlijk aan een inclusieve en veerkrachtige samenleving, waarin mensen verbonden zijn en verantwoordelijkheid nemen. Als samenleving én als overheid dragen wij verantwoordelijkheid en tonen wij sociaal rentmeesterschap: vanuit een besef van verbondenheid tussen de generaties zorgen wij voor de toekomst van onze samenleving.

Ik hoop met het delen van mijn ervaringen anderen te inspireren een stap extra te doen voor elkaar als medemens en te zoeken naar onze verbindende identiteit als inwoners van Nederland. Samenleven doe je niet alleen.

De Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid,
C.E.G. van Gennip